

Eşitlik Körü¹ “Demokratikleşme” Programlarının Eleştirisi

Metin Özüğurlu

Giriş

Vehbi Koç vasiyet etmiş; demiş ki, parayı işçinize değil yöneticinize verin, artan yiyecekleri fakirlere dağıtmayın, çöpe atın!

Bir Migros İşçisi².

Yukarıdaki vasiyetnamenin işçilerin gündelik yaşam deneyimlerinin bir ürünü olduğu kuşku götürmez. Bu deneyimi yaşayanlar, Migros Gebze dağıtım deposundan, geldikleri memleketi -kimi Nevşehirli, kimi Samsunlu, kimi Sivaslı- her gün doyuracak kadar yiyeceğin çöpe atıldığını görüyorlar; çöpe atılan bir domatesi alıp yedi diye tazminatsız işten atılan arkadaşlarını biliyorlar. Belli ki bu ülkenin sokaklarında “servet düşmanlarının” sayısı her geçen gün artıyor. Hatırlanacaktır; Thatcher politikalarının meyvelerini verdiği 1980’li yılların sonlarında İngiltere’den söz edilirken United Kingdom’a (Birleşik Krallık) nazire yaparçasına *divided-kingdom* (bölünmüş krallık) denilmeye başlanmıştı. Bu isimlendirme, İngiliz toplumunun bağrında vuku bulan sınıfa dayalı bir yarılmaya işaret etmekteydi. Belli ki, Özal’lı ve sonrası yılların ardından, Türkiye toplumunda da benzer bir yarılmaya yaşanıyor. Siyaset düzlemine bakınca; burada da bir yarılmadan söz edebiliriz. Bu kutuplaşmayı gevşek terimlerle de olsa betimlemek, “eşitlik körü” demokratikleşme programının işlerlik kazandığı siyasal zemini tanımlamak bakımından fikir verecektir.

Son 10-15 yıldır gittikçe belirginleştiği üzere bir yanda

1 “Eşitlik körü” terimi, çeviri koksa da aslında, bir “tersine mühendislik” (!) ürünüdür ve orijinaldir. Şöyle ki; malum, feministlerin Marksizme yönelttikleri temel eleştiriden biri de bu kuramın “cinsiyet körü” (sex blind) olmasıdır; benim yaptığım, bu nitelemeyi yeni-liberal özgürlük anlayışına uyarlamaktan ibarettir. Bu adlandırma ile birlikte yazının ilk fikri çatısı, TODALE’nin Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları başlığı ile 6-7 Aralık 2001’de düzenlediği Konferansa sunduğum tebliğde oluşmuştur.

2 Bu sözler, Gebze’den İstanbul’a mal taşıyan bir Migros ana dağıtım kamyon şoförüne ait. Kendisi ile 2000 yılı yaz ayları içinde Gebze’deki bir otomobil fabrikasında gerçekleştirdiğim bir alan çalışması sırasında tanıştım. Otostopla beni İstanbul’a kadar getirdiği ve eşsiz bir sohbet fırsatı sağladığı için kendisine teşekkür etmek isterim.

3 Bu çalışmada kozmopolit terimini, ulus-devletten ziyade küresel düzeni yeğleyen siyasi ve kültürel evrenselcilik anlamında kullanıyorum. Bir anlamda, kavramı eski Yunandaki anlamıyla ve bu anlamı merkantalist sanayileşme evresinde devlet eleştirisi yapmak suretiyle yeniden siyaset literatürüne taşıyan Avrupalı entelektüellerin yüklediği anlamıyla ele alıyorum.

4 Demokrasi ve laiklik arasındaki ilişki konusunda kozmopolit cephenin temsilcilerinden Mehmet Altan şunları söylemektedir; “Laiklik, dinin topluma bırakılmasıdır. Türkiye’de din devletin tekelindedir. Bir resmi din var, ayrıca toplum kendini dini cemaatlerle gayri resmi dinlerle donatmış. Laiklik elden gidiyor diye feryat ediyorlar ama laiklik yok. Laiklik mi şeriat mı tartışması var. Bu birinci saptama. İkinci laiklik, asla ve asla demokrasiyi içermiyor. Saddam rejimi buna örnektir. Saddam laiktir ama asla demokratik bir rejimin temsilcisi değildir. Demokratik bir toplumda insanlar şeriatçı da olabilir. Bu onların en demokratik hakkıdır. Ancak suç işlenirse

kozmpolitler³, diğer yanda ise buna tepki gösterenlerden oluşan bir kutuplaşma, siyasal alana damgasını vurmaktadır. Reaksiyoner cepheden bakanlar bu saflaşmayı, “milli” ve “gayri-milli” şeklinde adlandırırken, kozmopolitler bakımından bu saflaşma “demokrasi” ile “otoriterlik”, “sivil toplum” ile “derin devlet” arasında cereyan etmektedir. Bu yarılmada pro-aktif konumda olanlar, yani hamle yapan ve hamle üstünlüğüne sahip olanlar hiç şüphesiz kozmopolitlerdir. “İkinci Cumhuriyet” ve “Yeni-Osmanlılık” gibi tezler, bu cephenin fikri yığınağı içinde dikkat çeken katkılardır. Kozmopolit cephenin “ulus-üstü oluşumlarla (Avrupa Birliği) bütünleşme” ve buradan kaynaklanan etkilerle “demokratikleşme” programı, Cumhuriyet’in devlet ve toplum yapısında kimi önemli değişimler talep etmektedir. Bunlar arasında; laiklik, devletin ulusal ve üniter yapısıyla ilgili olanlar, sözü edilen saflaşmanın da ana parametreleri olarak dikkat çekmektedir. Bu saflaşmada, “Cumhuriyet” ile “parlamentarizm”, “demokrasi” ile “laiklik”, “taşra” ile “merkez” arasındaki bağlar sanki kopmuş ve karşı karşıya gelmiş gibidir.⁴ Bu bağlantıların yeniden nasıl kurulacağı noktasında belirginleşen siyasal gerilim, üst bir saflaşma olarak, tüm diğer siyasal çekişme ve uzlaşma noktalarını kendi bünyesine davet etmekte; bir kez çıta bu noktaya taşındığında, tüm siyasal aktörler kendi tekil programlarını bir kenara bırakarak bu noktada saf tutmaktadır. Bir başka ifade ile, mevcut siyaset yelpazesinin her aktörü, kendisi olmaktan çıkarak kendisini tanımlamakta ve fakat bu süreç bir tür “aslına rücu etmek” şeklinde yaşanmaktadır. Bu anormallik, kökleri Türk burjuva devriminin ilk yıllarına uzanan kutuplaşmaların, (liberalizm-milli iktisat/âdemi-merkeziyetçilik-merkeziyetçilik/şeriat-laiklik) yeniden aynı biçimde güncelleşmesini de normalleştirmektedir. Bu kopuş ve süreklilik diyalektiği, 80 yıllık Cumhuriyet boyunca siyasal zihniyet haritasının asli koordinatlarını “kozmpolit/sivil toplumcu” ve “millici/devletçi” programların oluşturduğu şeklindeki görüşe muazzam bir cazibe kazandırmaktadır.

Tam da bu yüzden, sözü edilen kutuplar kendi içinde görece geniş bir siyasi yelpazeye sahiptir; her iki kutbun da “sağ” ve “sol” kanatları mevcuttur. Kozmopolit kutup yeni-liberalizmden daha fazla bir şeyi ifade ederken, büyük sermaye bu kutbun egemen toplumsal gücü olarak boy göstermektedir. Kimi çevrelerde bu durumun “burjuvazinin nihayet devlet vesayetinden kurtularak tarihteki ilerici rolünü oynamaya başladığı” şeklinde değerlendirildiği bilinmektedir. Devletin zor aygıtlarının zalimce baskısı al-

tında geçen yılların bir sonucu olarak dikkatlerini “sermayeden” ziyade “devlete” yönelten ve devletin demokratikleşmesi yönünde talepler ileri süren sermaye çevrelerine, açık-gizli sempati besleyen sosyalist çevrelerin varlığı da bilinmektedir. Bu kesim açısından asıl sorun, Türk burjuvazisinin demokratikleşme yönündeki taleplerinde samimi, ısrarcı ve cesur olup olmadıklarıdır.⁵

Anti-kozmopolitler bakımından bir “cephe” adlandırması yapmak için -son aylarda gözlenen dinamizme rağmen- henüz erken olsa da, reaksiyonerler arasında küreselleşme, emperyalizm ve kapitalizm karşıtlığından, Türkçü ve fetihçi eğilimlere kadar uzanan pozisyonların varlığı bilinmektedir. Orduya atfedilen merkezi rol, kimi açılardan bu eğilimlerin elini güçlendiriyor gibi görünse de, liderlik konusunu çözümsüz kıldığı ölçüde bir cephe oluşumunu da belirgin bir biçimde zaafa uğratmaktadır.

Maddi yaşam pratikleri ve siyasal pratikler alanında yaşanan eş zamanlı yarılma, Türkiye toplumsal formasyonuna damgasını vurmaktadır. Görünürde her iki yarılma arasında en ufak bir geçişkenlik yok gibidir; bu durum, belli başlı aktörlerin her iki düzlemdeki asimetrik konumlanışlarını da meşrulaştırmaktadır. Kanımca, bu görüntüyü mümkün kılan ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu temel problemlerin arka planında yer alan temel bir paradoks söz konusudur; şöyle ki, Türkiye'de 1970'li yıllardan günümüze maddi yaşam pratiğinin sınıf içeriği gittikçe artan şiddette belirginleştikçe, verili siyasal yelpaze içinde cereyan eden siyasal mücadele pratikleri de “sınıfsızlaşmaktadır”.

“Siyasetini arayan sınıf” ile “sınıfını yitiren siyasetin” eş zamanlı varlığında ifadesini bulan bu paradoksun çözümü hiç kuşku yok ki politik mücadele meselesidir. Ben ise burada sadece söz konusu paradoksu deşifre etmeye dönük bir deneme yapacağım. Bu amaçla, yazının gündemine Türkiye büyük burjuvazisinin hegemonyasında şekillenen kozmopolit “demokratikleşme programını” alacağım. Bu çabanın teorik sorunsalı eşitlik ve özgürlük arasındaki ilişkiye odaklanacaksa da, bu çalışmada ağırlığı “eşitlik körü” bir özgürleşme programının varlığını mümkün kılan maddi üretim koşullarına vereceğim. Bu yaklaşım çerçevesinde, eşitlik ve özgürlük sorunsalının operasyonelleştiği, dolayısıyla somutlaşarak politikleştiği noktada da devreye “yoksulluk sorunu” girecek. Zira, bu tema ile maddi yaşam pratiğinin sınıf içeriğinin “sınıfsızlaşan” siyaset düzleminde nasıl temsil edildiğine oldukça somut kanıtlar sunabilmek mümkün olacak. Bu amaçla, maddi yaşam pratiğinin sınıflar mücadelesi terimleriyle

yargılanır. Sonuçta laikliğe sahip çıkacak olan halktır. Yoksa laikliği gerekirse zorla dayatırız demenin bir mantığı yok”. Bu alıntı için bkz. Artvinli ve Aytekin (2000).

5 Örneklendirmek gerekirse, Melih Pekdemir konu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Turgut Özal tarafından başlatılan İkinci Cumhuriyet tartışmalarında aslında, Türkiye'nin yeni dünya düzenine entegrasyonu bakımından gerekli olan çözümler araştırılıyor. Eski devlet politikaları ve kurumları birer birer masaya yatırılıyor. Bunları bir dizi politik reform olarak değerlendirmek yanlış, bunlar devletin revizyonudur. Bu anlamda sözcülemi Özal, kelimenin gerçek anlamıyla oportünist ve revizyonisttir. Gündeme getirdiği her şeyi demokrasi adına satmayı iyi becerdi”. Bu alıntı için bkz. Artvinli ve Aytekin (2000).

yeniden yapılanan içeriği deşifre edilmeye çalışılacak ve bu temelde yoksulluk sorunu bağlamında demokratikleşme programının “eşitlik körü” karakteri üzerinde durulacaktır. Bu plan doğrultusunda ilerlemeden önce, yukarıda sözü edilen paradoksa açıklık getirmek, bu çalışmanın bağlamını ortaya koymak bakımından elzem görünmektedir.

Paradoksun Paradoksu

Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu temel problemlerin arka planında yatan bir paradokstan söz ettim. Bu paradoksu, “maddi yaşam” ve “siyasal” pratikler şeklinde adlandırdığım iki analitik düzlemde tanımladım. İlk metodolojik not, bu düzlemlerin, altyapı-üstyapı ya da ekonomi-siyaset şeklindeki ikiliklerle aynı ya da benzer şeyleri ifade etmediğidir. Maddi yaşam pratiği; iktisadi olduğu kadar, siyasi ve kültürel düzeyleri de içinde barındıran bir toplumsal pratiğe referans yapmaktadır. Siyasal pratikler ise, bilindiği şekliyle, mevcut siyasi aktörleri, kurumları ve kültürel kodları içermektedir.

Altyapı ya da ekonomik düzlemde daha fazla bir şeyi ifade eden “maddi yaşam pratiği”, son otuz yıldır artan bir biçimde bütün düzeyleri itibarıyla emek ve sermaye çelişkisinin terimleriyle oluşmaktadır. Bu düzlemde iki siyasal program karşı karşıyadır: Sermaye programı, “küresel kapitalizme” ya da “yeni dünya düzenine” en avantajlı şekilde eklenmenin programıdır. Egemen sınıf bloğunun bütün unsurları bakımından bu program üzerinde bir uzlaşma söz konusuysa da, en avantajlı yolun ne olduğu konusunda iki farklı yanıtın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, küresel kapitalizmin bölge oluşumlarıyla iktisadi, siyasi ve hukuki bütünleşmeyi, ikincisi ise “21. yüzyılın büyük Türkiye’si” esprisi ile bölgesel bir emperyal kuvvet olmayı hedeflemektedir. Siyaset düzlemindeki kutuplaşma açısından bu yanıtlara bakıldığında, ilk yanıtın kozmopolit cephenin siyasi programını teşkil ettiği, ikinci yanıtın ise henüz yeterli sayı ve kararlılıkta güçleri etrafında toparlayamadığı, bununla birlikte, en muhtemel beslenme kanalının anti-kozmpolitler içinde yer aldığı söylenebilir.

Yaşam alanları metalaşan ve ücret disiplini altında yaşamlarını sürdüren işçiler ise maddi yaşam koşullarını tahrip eden sermaye programına karşı *adı konmamış* bir karşı programa sahiptir. *Adı konmamış* nitelemesi, işçilerin bir sınıf olarak kendisini örgütleyerek siyaset düzlemine henüz damgasını vuramamış olmasıyla ilgilidir. Sermaye karşıtı bir programın emekçi sınıflar

arasında mevcut olduğu önermesi, mantıksal/analitik değil, ampirik gözlemlere dayanan bir önermedir. Bu gözlemleri, metro-pol ve taşra işçileri üzerine yaptığım alan çalışmalarında gerçekleştirme olanağı bulduğumu belirtmeliyim⁶. Şimdilik bu programın, bir tür sınıf içgüdüsünün eseri olarak, yeni-liberal sermaye stratejisine açık karşıtlıklar içeren unsurlara sahip olduğunu söylemem yeterlidir. İşçilerin 10 puan üzerinden güven notu verdiği kurumlar listesinde 1,5 ve altında puan alanlara bir göz atmak, sınıf temelli kutuplaşma hakkında bir fikir verecektir; işveren, piyasa, borsa, banka, medya, meclis, siyasi parti... Son otuz yıl içinde artan ölçülerde sermayenin *gerçek* egemenliği altında edinilen maddi yaşam deneyiminin bir sonucu olarak emekçi sınıfların safalarında oluşan bu *adı konmamış* siyasi programın, tam da bu nedenle, henüz ortaklaşa paylaşılan bir dili de oluşmuş değildir. Emekçi sınıfların, son 10 yıldır hemen her seçimde, verili siyaset yelpazesini bir tür "deneme tahtasına" çevirmiş olması, sanırım burada çizilen özelliklerle ilişkilidir. Emekçi oyları, sözü edilen seçimlerde, mevcut siyaset yelpazesindeki "ikame dillere" yönelmiş; bu yönelim "ödünç oylar" şeklindeki bir oy verme davranışını siyaset bilimi literatürüne kazandırmıştır. Dilden söz etmek, maddi yaşam pratiğinin kültür boyutuna bakmayı gerektirecektir.

Maddi yaşam pratiği adını verdiğim analitik düzlemde, kozmopolitan sembolleri de içerir tarzdaki bir orta sınıf kentli kültürü hükmünü sürdürmektedir. Emekçi sınıflar açısından ise şu söylenebilir; yöneten ve yönetilen arasındaki sorumlulukları tanımlayan ve böylece toplumsal eşitsizlik ilkelerini meşru kılan kültürel kodlar ve kurallar işçi sınıfı nezdinde büyük ölçüde etkisini yitirmiş görünmektedir. Emekçi sınıfların dili; adaletsizlik hissi ve ahlaki öfkenin (*moral outrage*) unsurlarıyla bezelidir⁷. Maddi yaşam deneyimini edinme ve ifade etmede aracılık eden kültürel kodlar içinde, adalet ve hakkaniyet nosyonuna ait olanlar, bilindiği gibi, işçi sınıfı kültürünün en temel unsurlarını oluşturur. Ne ki, bu kültürel kodların hem beslenme kanalları hem de tarihleri işçi sınıfının ötesine uzanır; işçi sınıfı burada iki anlamda yalnız değildir: İlk olarak, egemenlerin dışında kalan ve hafızalarında belirgin kültürel kodlar olarak adaletsizlik hissi ve ahlaki öfkeyi taşıyan ve/veya yeniden oluşturan bütün kolektifler bu zeminde yer alırlar (*balk kültürü-popüler kültür-ezilenlerin/yoksulların kültürü*). İkinci olarak, bu kültürel kodlar içinde egemenlere hizmet eden (eşitsizliği meşrulaştıran) çeşitli dayanışma formlarına da rastlanır. İşçi sınıfı bilinci, ahlaki öfkeyi içinde

6 Bunlar için bkz. M. Özüğürü, (2002a; 2002b; 2001; 1999).

7 Ahlaki öfke ve sınıf mücadelesi arasındaki ilişki için bkz. Moore (1978).

8 Bu duygu çiftinin, paternalist-dini varyantları da vardır; Hıristiyanlıkta tanrının lanetine uğramış yoksullara yine Tanrı adına yardım edilmesi kutsandır. Lanetli-kutsal ikiliğine farklı tonlarda İslamda da rastlanır. Ramazan münasebetiyle “yoksulları doyurmak” yolunda büyük gayretler içine giren AKP’li kadrolar, takdiri ilahi gereği sefalet içinde yaşayan emekçilere Tanrı adına yardım ederek vicdanlarını aklamaya çalışmaktadır.

9 Bu bilgi için bkz. Karaca (2003).

barındıran bu kültürel temel üzerinde yükselir. Sınıf bilincinin farklı tonları, ahlaki öfkenin hangi düzeyde *sömürü ilişkilerinin* terimleriyle ifade edilip genelleştirilebildiği ile ilgilidir. Bu bir süreçtir ve içinde değerlerin, sembollerin ve kodların yer aldığı bir mücadeleye işaret eder. Bugünün Türkiye’inde emekçi sınıfların ahlaki öfkesinin, orta sınıf kentli duyarlılığa tezat teşkil eden kültürel kodlarla açığa çıktığı söylenebilir. Bu kültürel kodlara kentli bir perspektifle bakıldığında şunlar görülür: Vandallık, gericilik, ilkelilik, sefillik, garibanlık, eziklik, cahillik, kurnazlık vb... Dehşete kapılma ve acıma duygusunu birlikte besleyen bu imgelemin⁸ sınırlarını aşabilmek için, görüngü ile gerçek arasındaki ilişkiye yönelik Marksist metodolojiyi devreye sokmak gerekecektir.

Bu metodolojik bakış, bu bölümde tartışmaya çalıştığım paradoksun anlaşılabilirliği bakımından da elzemdir. Burada, büyük burjuvazinin hegemonyasında şekillenen bir “demokratikleşme” programından söz etmekteyim. Bu program, anti-kozmo-polit saflarda sıkça dile geldiği gibi, bir aldatmacadan ibaret değildir. Ya da Avrupa Birliği’ne girmek için burjuvazinin gönül-süzce rıza gösterdiği, bu uğurda katlandığı bir bedel de değildir. Bu noktada, bir Fransız profesörün konu hakkındaki değerlendirmelerine yer vermek anlamlı olacaktır⁹: Türkiye uzmanı Fransız profesör, “Türkiye’nin gerçek anlamda tek sivil toplum hareketi TÜSİAD’dır” dedikten sonra, Türkiye’de sol olmadığından demokrasi ve insan hakları konularındaki reformların başını liberal işverenlerin çektiğini söylemektedir.

Fransız profesör, ampirik verileri birleştirerek sentetik bir değerlendirme yapmakta, söz konusu olgunun görüngüsel bilgisini, onun gerçek bilgisi olarak sunmaktadır. Oysa bu olgunun gerçek bilgisi; çarpıtılarak, bastırılarak ve bir bölümü sanki gerçekliğin tamamıymış gibi sunularak görüngüsel bilgi haline dönüşmüştür. Bir başka ifade ile, “demokratikleşme” programı sahte değildir, ampirik bir gerçekliktir; ancak dönüştürülmüş -çarpıtılmış, bastırılmış, genelleştirilmiş- bir gerçekliktir. Dolayısıyla, metodolojik açıdan kritik nokta, bu dönüştürmeyi mümkün kılan koşulların ne olduğunu ortaya koyabilmektir. Oysa yaygın olarak şöyle bir yaklaşım izlenmektedir: Önce, gerçek demokrasinin tam bir listesi yapılmakta, sonra sermayenin (TÜSİAD’ın) demokratikleşme programında yer alan unsurlarla bu listenin hangi ölçüde örtüştüğüne bakılmaktadır; eğer örtüşme asgari düzeydeyse, eleştiri oku, sermaye programının eksik ve yüzeysel niteliğine odaklanmaktadır; eğer önemli ölçüde bir örtüşme söz konusu

ise, eleştiri okunun samimiyet derecesinden başka odaklanacağı pek bir yer kalmayacak, burjuvazinin “demokrasıcılık oynadığı” savlanacaktır. Burjuvazinin samimiyeti meselesi ise, ampirik bir veri olarak orta yerde duran bu programın, burjuvazi açısından nasıl bir öznel anlam içerdiği sorusuyla ilgilidir, ki bu soru türü, bilindiği gibi, yorumsamacı metodolojiye ait sorgulamaları gerektirir. Adı konmasa da, icaplarına uygun davranılmasa da yorumsamacı metodolojiye ait soru türünün benimsenmesi, son derece açık bir politika sonucuna sahiptir; inceleme nesnesi (burada burjuvazinin demokratikleşme programıdır) ile kurulan ilişki bir diyalog ilişkisi; yani, karşılıklı bir dönüşme ve dönüştürme ilişkisi olmak durumundadır. Görüldüğü gibi eleştiriyi keskinleştirdiğimizi düşündüğümüzde, keskin sirkenin küpüne zarar vermesine benzer bir durum söz konusu olabilmektedir. Eleştirinin keskinleşmesi her zaman devrimleşmesi anlamına gelmiyor; ikincisi söz konusu olduğunda, ampirik olgu ile onun gerçekliği arasındaki ilişkinin Marksist bir yaklaşımla ele alınması anlamlı olacaktır, bu da gerçeği görüngüye dönüştüren yapı ve süreçlerin analizini gerektirecektir.

Emeğin değil paranın yeniden üretimiyle ilgilenen ve toplumsal meşruiyet problemini önemsizleştiren bir sermaye birikim stratejisinin nasıl olup da “demokratikleşme” bayrağını eline alabildiği sorusu, bir yazı kapsamında tüketilmesi mümkün olmayan kapsamda bir soru olsa da, kuramsal çabaların, öncelikle kapitalist sermaye birikiminin günümüzdeki yayılmacı genişleme özelliklerine yönelmesi ve bu temelde demokrasi ile kapitalizm, özgürlük ile eşitlik, refah ile iktisadi etkinlik, sosyal koruma ile çalışma/istihdam arasındaki bağlantılara odaklanması gerektiği açıktır.

“Eşitlik Körü” Demokratikleşmenin Ekonomi Politikası

Kapitalist sermaye birikiminin günümüzdeki yayılmacı genişleme eğilimini başlıklar halinde ve özlü olarak belirtmek gerekirse:

1. Güney yarımkürenin hammadde ve ticari tarım ürünlerinde, kuzeyin ise imalat sanayiinde uzmanlaştığı modern işbölümü ve ticaret biçimi değişmiş; sanayileşmiş merkez ve sanayileşmemiş çevre şeklindeki büyük bölünme aşınmıştır. Ancak bu durum merkez ve çevre tasnifini; yani kapitalizmin sürekli kutuplaşma üreten yapısı üzerinde ortaya çıkan bu eşitsiz ba-

ğımlılık ilişkisini ortadan kaldırmış değildir; merkez hâlâ beş önemli tekele sahiptir: Teknoloji, finansal denetim, doğal kaynakları kullanma, medya ve iletişim ile kitlesel imha silahları üzerindeki tekel. Kutuplaşmanın kaynağı ve bağımlılık biçimindeki bu değişikliklerle birlikte malların ihracatı ve ithalatı tümüyle kapitalist üretim ilişkilerine entegre olmuştur. Böylece, uluslararası ticaret, hem üretim sürecinin ihtiyaç duyduğu girdilerin global meta zinciri aracılığıyla tanzim edilmesinde, hem de toplumsal çatışmaların düzenlenmesi ve bertaraf edilmesinde merkezi bir rol oynamaya başlamıştır.

2. Mevcut dönemin kilit özelliği, emek-sermaye ilişkilerinin örgütleyici ilkesi olarak ulus-devletin ve kapitalist gelişmenin kurumsal çerçevesi olarak da devletler-arası sistemin geriletmesidir. Bunu ulusal devletlerin ortadan kalkması süreci olarak yorumlamak yanlıştır; ulusal devletler yeni-liberal forma bürünerek ulus-üstü devlet ya da çokuluslu devlet (ÇUD) bünyesinde yeni bir işlevle yapılanmaktadır. Ulus-üstü devlet henüz merkezileşmiş bir kurumsal biçime kavuşmamış olsa da, iktisadi, siyasi, formel, enformel kürsüler altında merkezileşme süreci içindedir. Bu sürecin en bilinen aygıtları arasında IMF, DB, DTÖ ile çeşitli bölgesel bankalar, G-7, Dünya Ekonomik Formu, Birleşmiş Milletler, 22'ler Grubu, OECD, AB, NAFTA vb. oluşumlar sayılabilir.
3. Dünya kapitalist sisteminin finanslaşması, “küreselleşmeye” ivme kazandırdığı gibi, azgelişmiş ülkelerin kapitalist dünya sistemine yeniden entegre edilmelerinde ve kalkımcı sosyal refah devletlerinin yeni-liberal devletlere dönüşmelerinde de belirleyici bir rol oynamıştır. 1980'lerin borç krizi bu çerçevede yorumlanmalıdır; dış borç ödemeleri için gerekli döviz rezervini oluşturabilmek amacıyla çevre ülkeler üretim yapılarını ihracata yönelik olarak yeniden örgütlerken, IMF ve DB'nin yürüttüğü istikrar ve yapısal uyum politikalarının da laboratuvarlarına dönüşmüşlerdir. Bu programın temel unsurları arasında finans ve ticaretin liberalizasyonu, kuralsızlaştırma ve kamusal alanın özelleştirilmesi yer almıştır. Bu politikalarla çokuluslu sermaye ulusal sosyal yapıların bütün katmanlarına sirayet etmiş, halk sınıfları ise kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen kaynak dağılımı ve iktisadi politikalar üzerindeki demokratik kontrollerini kaybetmişlerdir. Ulusal devlet, yeni-liberal forma büründükçe kendi ulusuna da dışsallaşmakta, emperyalist güçlerin bir unsuru ve taşıyıcı kayışı

olarak üç temel işlevi üstlenmiş gözükmektedir: Bunlar, makro-ekonomik istikrar savıyla mali politikalarının yerleştirilmesi, küresel iktisadi etkinlikler için gerekli temel alt-yapı hizmetlerinin sağlanması ve sosyal düzenin tesis edilip sürdürülmesidir (Robinson, 1998).

4. Ulusal devletler, tarihsel ulus-devlet bloğu içinde bir araya gelmiş sınıf ve grupların bir koalisyonunu ifade etmekteydi. Küreselleşmenin yerinden ettiği işte bu koalisyonudur. “Küresel” sermaye, ulusal devlet sistemi içinde emekle kurduğu karşılıklı “yarar” ilişkisini 1970’lerden itibaren bozmuş ve ulus-devlet sınırları dışına çıkarak sermaye birikimi önündeki mekansal engelleri ortadan kaldırmıştır. Bir yandan “esnek” birikim kanallarını kurarken, diğer yandan dünya çapında ilkel sermaye birikimine ivme kazandırmış, milyonlarca emekçi geçimlik üretim araçlarından koparak proleterleşmiş ve çöküşlü sermayenin şekil verdiği küresel işgücü piyasasına katılmıştır. Emek-sermaye ilişkisinin bu yeni biçimi altında emek, ulus-devlet yapısı içinde kurumsallaşmış bulunan “sosyal” giysilerinden arındırılmış ve ulusal sınırlar içine hapsedilerek hızla üryan bir metaya dönüştürülmüştür (Moody, 1997). Kapitalizmin bu yeni evresinde teroiziri sosyal kısıtlarından azade kılmaya çalışan sermaye, meşruiyetini rekabetçi birey kültürünün pompalanmasında aramıştır. Kolektif norm ve değerlerin geri plana itildiği bu dönemde Sosyal Darwinizm de yeniden boy vermiştir (De Angelis, 2000).
5. Günümüzde artık çok az sayıdaki mal ve hizmet tek bir mekanda ve tek bir etkinlikle üretilir olmuş; karmaşık mal ve hizmet üretimi artık çoğunlukla bir üretim zincirinin oluşmasını gerektirir hale gelmiştir. Bir üretim serisinin aşamaları ayrı zaman ve mekânlarda gerçekleşmektedir. Bugün kapitalist sistemin merkezinde yer alan ve maliyet tasarrufu sağlayan ulaşım ve iletişim teknolojileri, ürün ve üretim süreçlerini karmaşıklıştırarak üretim mekanları arasındaki zaman farkını kısaltmıştır. Küresel üretim zinciri, âdemi merkezileşen üretim sitelerinin sayıca artmasıyla el ele yürümekte; üretimin ademi merkezileşmesi, alt-sözleşmelere dayalı (fason/taşeron ilişki ağı) kontrol süreçlerinin hiyerarşik bir dizge içindeki merkezileşmesi ile bir arada gelişmektedir. Küresel meta zincirinin halkaları yalın üretim sistemine dayanmaktadır. Yalın üretimin sırrı, ölçek ve alan ekonomilerinin avantajlarının “esnekleşme” aracılığıyla birleştirebilmesindedir. Birim ser-

10 “...küreselleşme, nesnel belirleyenlerin bir ürününden ziyade bir strateji olarak görülmelidir. Finansal küreselleşme stratejisi de iyi bilinen unsurlara sahiptir: Dalgalı döviz kuru (ki spekülasyona geniş bir alan tanır), Üçüncü Dünya ve eski sosyalist blok ülkelerinin dış borç yönetimleri, Birleşik Devletlerin dış açıkları. IMF müdahalesi, finanslaşmış küresel sistemin alanını genişletmeyi amaçlar (a.b.ç.)” (Amin, 2000: 610).

maye başına ürün çıktısı (ölçek ekonomisi) elde etme düzeneği ile aynı birim sermaye ile farklı ürünler üretebilme becerisi (alan ekonomisi), yalın üretimde, daimi iyileştirme ve rekabet edebilirlik doğrultusunda harmanlanarak kullanılmaktadır. Bu üretim sisteminde yeni olan unsur, emek sürecini yeniden ve yeniden ayarlayarak maliyetlerde marjinal iyileştirmelere gidilmesi yönündeki sabit bir arayışın varlığıdır. Bu yönüyle, yalın üretim esasında bir gerilimli-yönetim sistemi (Moody, 1997:87). Kaizen, tam zamanlı üretim, çok-vasıflılık, alt-sözleşme, sayısal ve işlevsel esneklik, takım çalışması, kalite yönetimi gibi, yalın üretimin çok bilinen unsurlarının tümü, işgücü de dahil olmak üzere, verili kaynaklarda indirime gitmeye hizmet ederler.

6. Gündelik yaşamla ilişki, artan ölçülerde nakit para bağı ile kuru hale gelmiştir. Bu durum, metalaşma sürecinin günümüzdeki özgün boyutlarından birini oluşturmaktadır. Ancak dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun (5.4 milyarlık dünya nüfusunda 3.6 milyar insanın) herhangi bir şeyi alacak ne kredi kartı ne de nakit parası bulunmaktadır (Moody, 1997:74). Gündelik yaşamın nakit para gereksinimi ile kuşatıldığı günümüzde insanların büyük çoğunluğu “vitrin müşterisi” konumundadır ve bunların büyük bir çoğunluğunun da güney yarım kürede yaşadığı bilinmektedir. Aynı zamanda, yalın üretim sistemine yaslanan mikro-ekonomik rasyonel (firma temelinde kâr ve rekabet edebilirlik), bir bütün olarak toplumsal yaşam alanları üzerinde büyük bir ideolojik tahakküm de kurmuş durumdadır; her şey ve herkes hız ve üretkenlik temelinde yargılanabilmekte, bu hız ve üretkenliğin ihtiyaçlarına uyum gösteremeyenler, bir safra olarak damgalanarak kamusal alandan dışlanabilmektedir. Burada sıralandığı biçimiyle; yeni bir uluslararası işbölümünün yerleşmesi, düzenleyici mekanizmanın (ulus-devlet) dönüşmesi, kapitalist üretimin örgütlenmesinde yeni eğilimlerin (küresel meta zinciri ve yalın üretim sistemi) ortaya çıkması, emeğin olduğu kadar toplumsal yaşamın da bir bütün olarak sermayenin gerçek egemenliğine tabi hale gelmesi (proleterleşme, metalaşma, finanslaşma), emeğin, kamusal alanın ve devletin sosyal boyutlarından arındırılması (toplumsal dışlanma, ticarileşme, küçük devlet), sermaye birikiminin yayılcı genişleme eğilimini ifade eden bir emperyalist stratejinin¹⁰ unsurlarıdır. Emperyalist stratejinin; yani, dünya çapındaki sömürü ve güç ilişkilerini yerleştiren ve idame ettiren mekaniz-

maların (sömürgeciliğin) adlandırılmasına gelince, ben buna *yalın sömürgecilik* demeyi uygun buluyorum¹¹. Bir başka ifade ile, ampirik olarak “küreselleşme” terimi ile nitelenen iktisadi ve sosyal süreçleri, teorik olarak *yalın sömürgecilik* kavramı ile deşifre etmenin mümkün olduğunu düşünüyorum.

Kapitalizmin ilk büyük yayılcı genişlemesi 19. yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarındaki klasik/doğrudan sömürgecilik siyaseti ile başlamıştır. Dolaylı ya da yeni-sömürgecilikle tanımlanan ve 1920’lerden 1970’lerin başlarına kadar uzanan süreç, kapitalizmin yayılcı genişlemesi önüne dikilen farklı ölçeklerdeki engellerle (sosyalist blok, bağlantısızlar, kalkınmacı ulusal devletler, sosyal refah devleti), örgütlü kapitalizmin konsolidasyonu arasındaki gerilimli uzlaşma dönemi olarak da görülebilir. 1970’lerle başlayan yeni dönemi ise önündeki engellerin tasfiye edilerek kapitalizmin yayılcı genişlemesini en üst seviyelere (nihai seviye mi?) turmandırdığı bir süreç şeklinde ele alabiliriz.

Yeni sömürgeciliğin derinleşmiş bir biçimi olarak da görülebilecek olan yalın sömürgeciliğin, birçok araştırmacıya 19. yüzyılın şartlarını hatırlatması, yalın sömürgeciliğin bir yanıyla da dolaysız bir sömürgecilik biçimi olmasındandır. Ulusal devletin, hem sermaye birikiminin düzenleyici ilkesi olma özelliği, hem de toplumsal artığın bölüşülmesinde etkin ve özerk bir aygıt olma özelliği (ulusal iktisat politikası izleme özelliği) tahrir olmuş; ulusal coğrafyalar dolaysız sömürgeciliğin potansiyel mekanları haline gelmiştir. Yalın sömürgeciliği, doğrudan ya da klasik sömürgecilikten farklılaştıran unsurlar hakkında çok şey söylenebilir. Ulus-devletle bağlantılı olarak şu noktanın altını çizmek gerekirse, yalın sömürgecilik, ulus-devletin kendi ulusu karşısındaki geleneksel meşruiyetini tahrir etmekle yetinmekte¹²; böylece klasik sömürgecilikten farklı olarak meşruiyet krizini de yüklediği ulusal devleti “küçük ve etkin” ya da “piyasa-dostu” bir formda yeniden örgütlemektedir. Ortaya çıkan sonuçların, birçok araştırmacıya 19. yüzyıldan daha “vahşi” ve “vahim” gözükmesi, yalın sömürgeciliğin, ne metropol ülke halkları, ne de sömürdüğü ülke halkları karşısında bir meşruiyet arayışına ihtiyaç duymayan, tanzim etme sorumluluğu taşımayan bir sömürgecilik biçimi olmasındandır. 1960’ların Afrika’sı için çizilen tablo, yeni-liberalizmle birlikte Afrika’ya özgü olmaktan çıkmış, ana unsurlarıyla genelleşmiştir; geçtiğimiz yirmi yıl boyunca dünya ana renkleriyle Afrikalılaştırırken, bu kara kıta dünyanın dışına itilmiştir. Benim *yalın sömürgecilik* adını verdiğim emperyalist strateji, 1960’ların

11 Bu adlandırma orijinal (dolayısıyla da cüretkâr) bir katkı gibi görülmemelidir. Kapitalist üretimin toplumsal örgütlenmesinde, son 25-30 yılda ortaya çıkan ve yaygınlaşan farklı stratejilerin, “yalın üretim” üst başlığı altında toplandığı bilinmektedir. Moody, *Workers in a Lean World* (Yalın Dünyada Emekçiler) başlıklı kapsamlı eserinde yalın üretim kavramını kapitalist dünyanın açıklanmasında temel bir kavram olarak kullanmıştır. Bu kullanım yaygın bir kabul görmeye de başlamıştır. Yalın sömürgecilik kavramı ile benim yaptığım, Moody’nin ortaya koyduğu kapsamın emperyalizm tartışmalarına taşınmasından ibarettir.

12 Boratav, son dönemde yaptığı çözümlenelerde bu noktanın altını defalarca çizmekte ve halkı “bizi kim yönetiyor?” sorusunu sormaya çağırmaktadır. Bu sorunun işaret ettiği yerde, ulusal devletin meşruiyet kaynağı yer alır.

13 Son günlerde bir banka, “kökü bu topraklarda gücü dünyada” şeklinde bir reklam sloganı kullanmaktadır; bir *camera obscura* (tersine çevirme) şaheseri olarak son derece yerinde bir slogandır. Siz reklamcı olsanız, kökü dışarda gücü bu topraklarda olan bir şeyi başka nasıl pazarlardınız?

Afrika’ındaki yeni-sömürgeci stratejinin küreselleşmiş biçiminden başka bir şey değildir.

Görüldüğü gibi, kapitalist sermaye birikiminin mevcut eğilimleri, siyasal meşruiyetin yapısını değiştirmekte ve ulus-devletin bir iktidar ölçüğü olma vasfını (egemenlik) geriletmektedir. İktidarın ulus-devlet ölçüğü dışına kayması, sermaye sınıfının ulus-devlete dışsallaşması ile ilişkilidir¹³; bu koşullarda, Bob Jessop’un da belirttiği gibi, ulusuna dışsallaşarak yeniden yapılanan devlet örgütlenmesi içinde, yurttaşların oy mekanizması yoluyla bireysel ya da örgütleri aracılığıyla kolektif olarak bölüşüm süreçlerine müdahalede bulunmasının olanakları daraldığı gibi kıymeti de azalmaktadır (Jessop, 2000). Bunun anlamı, yalın sömürgecilik koşullarında demokrasinin hızla burjuva kökenine dönmekte olduğudur. Bu köken, sivil haklardan ibaret bir demokrasidir; burada sosyal haklara yer olmadığı gibi siyasal haklar da sivil haklar zeminine indirgenmiş olarak mevcuttur. Demokrasinin burjuva kökene döndüğü tespitini yapan Samir Amin’in gözlemleri konuya açıklık getirecektir:

Sermayenin tek taraflı kural koyması anlamına gelen kuralsızlaştırma stratejisi, siyasal açıdan demokrasinin de burjuva kökenine dönmesi anlamına gelmektedir. Ekonomi piyasanın direktiflerine terk edilir ve demokrasi sadece bir siyasal yönetim olarak görülür (...) Yurttaş sağ ya da sol partilere özgürce oy verebilir; ancak bunun herhangi bir önemi kalmamıştır; bir emekçi olarak geleceği ‘piyasada’ belirlenecektir. Oy, anlamını kaybetmiştir. Demokrasi krizdedir. Bu krizin Üçüncü Dünyadaki yansımaları çok daha şiddetli olur. Büyük güçlüklerle geliştirilmiş olan demokratikleşme süreci geniş kitlelerin gözündeki meşruiyetini kaybeder (2000: 587-597).

Vurgulamaya çalıştığım konu, kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin günümüzde niteliksel bir değişime uğramakta olduğudur. Bugün artık bu ikili arasındaki ilişkiyi örneğin Tocqueville ve Mill’in geçtiğimiz yüzyılın başlarında tartıştığı biçimiyle tartışmamız pek mümkün görünmemektedir. Basitleştirerek aktaracak olursak, Tocqueville kapitalizmin sınırlandırılması suretiyle demokrasinin geliştirilebileceğini söylerken, ya da Mill demokrasinin sınırlandırılması yoluyla kapitalizmin uygarlaşacağını söylerken (Smith, 1990), her iki sınırlandırmanın ölçüğü olarak ulus-devlet veriliydi. Sınırlandırmayı, kural koyma olarak anlarsak, bu durumda, sermayenin yeni düzenleyici çerçevesi olan “yönetişim” modelinin ulus-devlet ölçüğünü baypas etmekte oluşu, anlaşılır olmaktadır.

Tekrar Türkiye'ye dönecek olursak, demek ki, maddi yaşam pratiğinin emek-sermaye çelişkisinden türeyen terimlerle tanımlanır hale gelişi, ulus-devletin emek-sermaye ilişkisinin örgütleyici ilkesi ve iktidar ölçeği olma vasfının gerilemesiyle tamamlanmaktadır; aynı süreçte, siyaset yelpazesindeki kutuplaşmaların "sınıf dilini" terk etmeleri ise bu toprakların çözüm bekleyen en temel paradoksunu daha anlaşılır kılmaktadır. Sözü edilen paradoks daha belirgin kılmak maksadıyla, şimdi artık maddi yaşam pratiğinin sınıf içeriği konusuna geçebilirim.

14 Buradaki tespitlerin daha ayrıntılı bir anlatımı ve gerekse aşağıdaki çizelge için bkz. M. Özügürlü (2002a).

Maddi Yaşam Pratiğinin Sınıf İçeriği

Sosyoloji disiplini, diğer söylemleri yorumlayan bir söylemsel etkinlik halini alalı beri, Türkiye toplumsal yapısının bütünlüklü çözümlemesi de sosyolojik çalışmaların ilgi alanı dışında kaldı: Toplumsal sınıflar, tarımsal yapılar, göç ve kentleşme örüntüleri, sanayileşme, işgücü piyasası, aile yapısı, cemaat ilişkileri... İlavelerle uzatılması mümkün olan bu başlıklardaki en dramatik dönüşümler, söz konusu ilgi kaybının gözlemlendiği son 20-30 yıllık dönemde gerçekleşti. Bu boşluğu kapatmak gibi ne bir iddiaya ne de kapsama sahip olmasa da aşağıdaki çözümleme, Türkiye toplumsal yapısında meydana gelen dönüşüm hakkında bir fikir verebilir.

1980'lerden günümüze Türkiye'de şu gelişmelerin altı çizilebilir¹⁴: Tarımsal alanın görece korunaklı bölgeleri olarak duran Doğu ve Güney Doğu'daki toplumsal ilişkiler, kapitalist ilişkilerin gelişmesi yanında bölgede yaşanan "düşük yoğunluklu savaşın" da etkisiyle önemli ölçüde çözülmüştür. 1980'lerin sonlarından itibaren Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanmadık tarzda ve kapsamda bir "nüfus hareketi" gerçekleşmiştir. Kapitalist işletmelerin yanısıra küçük meta üreticisi köylülerin de yaşadığı Akdeniz, Ege ve İç Anadolu köylerinde, devletin sübvansiyon politikalarından elini adım adım çekmesinin sonuçları önümüzdeki yıllarda daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Tarımda önemli boyutlarda yaşanacak bir mülksüzleşme dalgası boy vermektedir.

Kentleşme dinamikleri ile ilgili olarak, çerçevesini dünya kapitalist sistemi ile yeniden bütünleşme stratejisinin çizdiği gelişmeler, üç başlık altında özetlenebilir: İlk olarak, metropoliten merkezler arasındaki kutuplaşma anılan dönemde hızlanmıştır. Bunun bir ucunda İstanbul vardır. İstanbul, sermaye yoğunlaşması ve çeperele doğru yayılması şeklindeki iki ters eğilimi eş zamanlı yaşamaktadır. Bu özellikleriyle hâlâ çok önemli bir göç çekim merkezi olan İstanbul sanayi kuşağı, toplam sanayi işçileri-

15 Bu farklılaşmayı, bölgeler arası dengesizlikler çerçevesinde yaşanan kütuplaşmanın bir unsuru olarak değerlendirmek mümkündür.

16 Örnek vermek gerekirse Denizli, Uşak, Manisa, Çorum, Kahramanmaraş, Adıyaman gibi kentler.

nin yarıya yakını kendi bünyesinde barındırmaktadır.

Bölge merkezleri konumundaki Anadolu kentlerinde ithal ikameci dönemde atılan sanayi temeli, 1980'le birlikte dış pazar dinamizmi de kazanarak önemli bir gelişme göstermiştir. Kendi “çevresini/taşrasını” yaratarak uluslararası piyasalarla doğrudan ilişkiye giren bu kentlerdeki sermaye yoğunlaşması, yakın çepelerine doğru yayılmaktadır. 1960'lerin ortalarından itibaren göç almaya başlayan bu kentlere yönelik nüfus akını hızlanarak sürmektedir. Metropoliten merkezlerin ilk aşamasına benzer bir şekilde, bu kentler ağırlıklı kendi bölgeleri içinden göç almaktadır.

İlk iki grubun dışında kalan ve ithal ikameci dönem boyunca, metropoliten ve bölge merkezler aracılığıyla ulusal pazara entegre olan kentler, kendi içinde farklılaşan¹⁵ bir profil çizmektedir. Bunlar arasında 1980'lerin ortalarından itibaren belirli ürünlerde uzmanlaşarak, ağırlıklı dış pazara dönük sanayi üretimi yapan kentler¹⁶, küresel meta zincirinin fason üretim sitelerine dönüşmüştür. Bu kentler, 1980 sonrasında yeni göç odakları olarak belirmiştir.

Metropol kentlere 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gelen yeni göçerler, eski gecekondü tipolojisinden farklı olarak “getto” tabir edilen yeni toplumsal mekanlara yerleşmişlerdir. Buralarda, eski “mahalle” kültürünün yerini “varoş” kültürü almaya başlamıştır. Gecekondü sahibi eski göçerler ise, kent topraklarının değerlendirilmesi ve çıkartılan imar afları sayesinde, yukarı doğru toplumsal hareketlilik sergilemişler, bu durum araştırmacılar tarafından “nöbetleşe yoksulluk” şeklindeki kavramsallaştırmalara konu olmuştur. Büyük bir bölümü işsiz olan, köy destekleri de bulunmayan ve yabancı oldukları kent ortamında kendi güvenlikleri için geleneksel kültürel kimliklerine sıkı sıkıya sarılan bu yeni göçerler istihdamın değişik alanlarında da kaotik bir görüntü vermektedirler. Kentsel bölgelerde küçük esnafın ve “tamircilik” vb. işlerle formel sektöre bağımlı faaliyet gösteren “zanaatkarların” da tasfiyesi gündeme gelmiştir. Özellikle büyük sermayenin perakende ticarete doğrudan girmesi; kredi kartı kullanımının yaygınlaşarak bir nevi “veresiye defter” işlevi görüyor olması; hipermarketlerin hızla yayılması; dayanıklı tüketim malları ve otomobil tamirciliğinde sistemli bir bayilik örgütlenmesine gidilmesi gibi gelişmeler, sözü edilen tasfiye sürecinin başlıca nedenleri olarak görülebilirler.

1960-80 arasında yerleşen ve istikrar kazanan istihdam biçimleri, son yirmi yıl boyunca “kuralsızlaştırma”, “özelleştirme” ve “esneklik” politikalarıyla önemli dönüşümler geçirmektedir. Eve

iş verme, kısmi-zamanlı çalışma, dönüşümlü çalışma vb. tipik olmayan istihdam biçimleri yaygınlaşmaktadır. 1990'ların ikinci yarısına ait kimi hesaplamalara göre, enformel sektörde istihdam edilenler toplam işgücünün yarısından fazlasını oluşturur hale gelmiştir.

Aşağıdaki çizelgede yer aldığı gibi, Cumhuriyet dönemi boyunca çalışabilir nüfusun istihdam dinamiklerine bakıldığında, hızlı ve büyük çaplı olmamakla birlikte yıllara yayılan bir proleterleşme eğilimi son derece net bir biçimde görülmektedir.

Çizelge- Türkiye'de Nüfus Dinamikleri: 1927-2000

Yıllar	Toplam Nüfus (bin)	İktisaden Aktif Nüfus 12+ yaş (bin)	Kentli Nüfus (bin)	İşgücünün sektörel dağılımı (bin)				Sigorta kapsamındaki ücretliler (bin)
				tarım	toplam sanayi	imalat	hizmet	
1927	13.648	8.68	3.306	5,051	272	173	312	-
1935	16.158	10.703	3.803	6,254	439	267	390	-
1940	17.821	11.655	4.346	6,699	658	426	388	-
1945	18.79	12.298	4.687	7,038	711	511	453	329
1950	20.947	13.979	5.244	7,939	785	502	639	374
1955	24.065	15.588	6.927	8,673	1,228	695	1,233	604
1960	27.755	17.722	8.86	8,940	1,370	826	1,635	825
1965	31.391	20.031	10.806	8,952	1,817	1,063	1,992	1.082
1970	35.605	23.280	13.691	8,835	2,247	1,396	2,686	1.406
1975	40.348	26.946	16.869	9,001	2,872	1,865	3,293	1.819
1980	44.737	30.540	19.645	8,960	3,304	2,150	4,259	2.205
1985	50.664	35.339	26.866	8,837	3,702	2,440	5,008	2.591
1990	56.473	39.296	33.326	9,233	4,011	2,741	6,081	3.564
2000	67.804	45.890	44.006	10,053	4,389	2,942	6,666	4.509

Kaynak: DİE (1991) *Türkiye İstatistik Yıllığı 1991*, Ankara:DİE, No.1528 ve Bulutay, T. (1995) *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, Ankara: DİE-ILO, 256-261.

* İnşaat sektörü dahil edilmiştir. İmalat sanayi değerlerini de kapsamaktadır.

Son 20-25 yılın bu kısa öyküsüne, kamuyu tahrip eden, toplumsal alanı parçalayan küresel sermaye stratejisi damgasını vurmuştur. Eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, barınma gibi temel hizmetler sermayenin yeni kâr alanlarına dönüşmüştür. Gelir dağılımı dengesizliği derinleşmiştir. Farklı yaşam standartları arasındaki uçurumlar büyürken, toplumsal yaşam alanları da ayrılmıştır. Nüfusun küçük bir bölümü, zenginliğin saltanatını kendileri için inşa ettikleri "steril" yaşam alanlarında kozmopolit bir kültürle sürdürmekte; kendi okullarını, kendi hastanelerini, kendi alışveriş, eğlence ve spor merkezlerini kurmaktadır. Onların yaşamlarını, onların medyasında memleketin en önemli haberleri olarak izleyen nüfusun büyük çoğunluğu ise, değersizleşen, kalitesizleşen kendi yaşam alanlarında ekmek kavgası vermektedir.

Yeni-liberalizmin araçlarıyla bireysel ve/veya kamusal varlıklar

17 Dönerci bıçağı olarak da bilinen alet.

hızla sermayeleşmekte, yoğunlaşmakta ve merkezileşmektedir; ne ki, toplanan fonlar, kâr-yatırım bağlantısı (*profit-investment nexus*) ile yatırıma dönmek yerine, bilişim teknolojisinin sunduğu alt yapıyla borsa merkezleri arasında turlamakla meşguldür. Birikim sürecinin bu tarihsel anında, sermayenin para formu üretken formundan görece bağımsızlaşarak başat hale gelmiştir. “Sistemin finanslaşması” terimi ile de anılan bu süreçte sermaye, emeğin yeniden üretimi ile değil paranın yeniden üretimiyle ilgilenir olmuş, “özgürleştirdiği” emeğe, “emeklerini dahi satmak olanağı tanımayan bir dünya” armağan etmiştir. Engels (1997:140), 19. yüzyıl İngiltere’sindeki “artık-nüfusu” betimlerken, onlar için “dilenerik, çalarak, sokakları süpürerek, tezek toplayarak, ufak tefek işler bularak *rubunu bedeninde tutar*”lar (a.b.ç.), demişti. Bugünün göstergeleri, emekçiler açısından “ruhların bedende tutulmasının” 19. yüzyıla oranla çok daha güçleştiği bir dünyaya işaret etmektedir. Son dönem emek çalışmaları da bizlere, birikim sürecinde sermayenin para formu başat hale geldikçe, proleterleşme örgüsü içinde de “sosyal dışlanma” boyutunun ön plana çıktığını göstermektedir.

Bu maddi yaşam pratiği içinde, örneğin “ayrı dünyaların insanıyız” lakırdısı bir aşk macerasının tiradı olmaktan çıkmış, yaşamın tüm derinliklerini kateden bir genellik kazanmıştır. Bu duruma literatürde “kamusal alanın çöküşü” denildiği bilinmektedir. Konut, sağlık, eğitim, ulaşım ve eğlence ve dahi park ve bahçe; bütün bu ortaklaşa paylaşım alanları, toplumsal sınıf farklılıkları temelinde yeniden yapılanmaktadır. Artık, yoksul semtlerden çıkıp eğitim aracılığıyla toplumsal tabakalaşmanın üst basamaklarına tırmanmak bir istisna olmaktan da çıkmış, bir tür “şans-kader-kısmet” oyununa dönüşmüştür. Gelecek nesiller kuttulaşarak yetişmektedir; bir yanda sanal alemin derinliklerine yapılan sörflerde uzmanlaşan “klavye çocukları” büyürken, bir sokak ötelinde, uygulamalı can pazarı dersleriyle sallamanın¹⁷ inceliklerinde uzmanlaşan yoksul çocukları boy atmaktadır.

“Doğmamış bebeğe don biçilmez” diye bir söz vardır; önsel belirlenimlerin sınırlarına işaret eder, olasılıklara kapı aralar. Belirtmeye gerek var mı, bilmem ama, burada sözü edilen “don”, terzilik marifetiyle şekillenecek lastikli bir kumaş parçasını değil, insan-insan ilişkisinin bin bir çelişki ve çatışmasıyla şekillenecek olan insan suretini, kişiliğini anlatır. Dünyaya yeni adım atan bir bebeği, nasıl bir eğitim ve yaşam serüveninin beklediği, bu adımı hangi toplumsal sınıfın üyesi olarak attığına bakılarak kestirilebilir hale gelmiştir. Şu sorulabilir; bu hep böyle değil miydi? Evet, yoksul

gecekondu semtlerinden üniversite sıralarına, oradan da eğitim yoluyla üst bir toplumsal sınıf konumuna sıçrayanlar (sınıf atlayanlar) dün de istisnayı; kural ise, yine parası olanlardan yana işliyordu. O halde, son 20-30 yılda ne değişti? Eski eğitim tartışmalarını hatırlamakta fayda var. Eğitim düzeni fırsat eşitliği iddiası üzerine kuruluydu ve devrimciler, haklı olarak, toplumsal koşullarda eşitlik sağlanmadan eğitimde fırsat eşitliğinden söz edilemeyeceğini söylüyordu. Eğitim sisteminin fırsat eşitliği temelindeki yapılması ile toplumsal koşulların eşitsiz doğası arasındaki çelişkiye işaret eden devrimciler, bu çelişkiyi, toplumsal koşulları da eşitleyerek çözümlerin kavgasını verdiler; yani, istisnayı kurala dönüştürmek istediler ve yenildiler. Eğitimin paralı hale gelmesi, eğitim sisteminin toplumsal eşitsizlikler ekseninde yeniden örgütlenmesi ve böylece "fırsat eşitliği" iddiasının rafa kaldırılmasından başka bir şey değildir. Bunun anlamı da açıktır: Yaşamın başka birçok alanı gibi, kreşinden üniversitesine kadar eğitim sistemi de, sınıflar mücadelesinin dolaysız alanı haline gelmiştir. İşte, son yirmi-otuz yılın değişim öyküsü böyle özetlenebilir. Yeniden "don" imgesine dönecek olursak, vaziyet aynen şu yanık türküdeki gibidir: "*Ben de şu dünyaya geldim geleli / emanetten bir don giymişe döndüm / sahibi geldi de elimden aldı / kuru yerde kuzu yaymışa döndüm*" ...

Kamusal hizmetler sınıf eşitsizlikleri temelinde örgütlenip yürütüldükçe, düzenin meşruiyet kolonlarından birini teşkil eden fırsat eşitliği prensibi de tahrip olmaktadır. Eşitsizliği meşrulaştıran dayanakların aşınması, emekçi saflarda dalga dalga gelişen ahlaki öfkenin koşullarını da oluşturmaktadır. Türkiye nüfusunun maddi yaşam koşulları her zamankinden daha fazla ve dolaylılara yer bırakmaksızın açıkça, sınıflar mücadelesinin terimleriyle yeniden biçimlenmektedir.

"Kör Gözüm Parmağına" ya da Yoksulluk Sorunu

Öncelikle belirtmek gerekir ki, yoksulluk kavramı, kendinde eleştirel bir potansiyele sahip değildir; hatta taşıdığı normatif boyutlara rağmen; yani "adil" bir düzende olmaması gereken, ortadan kaldırılması gereken bir olguya işaret etmesine rağmen, eleştirel bir potansiyele sahip değildir. Güncel yoksulluk literatürüyle haşır neşir olanların hemen fark edeceği gibi, bu literatür içindeki ana-akım büyük ölçüde neo-klasik iktisadın izlerini taşımaktadır; dört asırlık bir serüvenle 2. Dünya Savaşının sonunda yürürlükten kalkan İngiliz Yoksul Yasaları tarihinde çok net biçimde görüldüğü üzere, "yoksulluk sorunu" adlandırması ve

18 Buradaki tartışmaya feyz veren bir çalışma için bkz. A. Özüğurlu (2001).

onun etrafında geliştirilen çözüm yolları, işgücü piyasalarını yeniden düzenlemek ve toplumsal kontrolü sağlamak yönündeki müdahalelerin bir uzantısı işlevi görmüştür. Bir başka ifade ile, tüm diğer kavramlarda olduğu gibi ne yoksulluk kavramı ne de yoksulluğu önleme politikaları masumdur.

Yoksulluk olgusunun nasıl kavranması gerektiği konusunda basit bir soru aydınlatıcı olabilir: Yoksulluk bir duruma, bir ana mı referans yapmaktadır, yoksa bir sürece mi¹⁸? Yoksulluğa bir “durum” olarak bakıldığında, o durumu niteleyen özellikleri taşıyanlar ayrı bir kategori olarak resmedilir (yoksul tipolojisi). Bu durumda yoksullar, bir “yetersizlikler” ve/veya “yoksunluklar” listesinin toplamıdır. Listenin dar ya da geniş düzenlenmesi fark etmez. Birey ya da hane düzeyinde görünen şey; gelir, besin, giyim, yerleşim ve barınma konforundaki yetersizliklerken, toplumsal düzeyde ise altyapıdan eğitim, sağlık ve kültürel hizmetlere kadar uzanan yoksunluklar söz konusudur. Bu liste fiziki yenden üretim sınırlarında yeniden yazılıp parasal terimlerle ifade edildiğinde, sözü edilen durum, ya yoksulluk çizgisi ile ya da yoksulluk bandı ile ifade olunur. Genellikle beşeri sermayenin az gelişmişliğinin bir semptomu olarak görülen bu durum için geliştirilecek çözüm önerisi de döner dolaşır “yoksulların güçlendirilmesi” önerisinde somutlaşır. Bu politika önerisi, iki kritik ön-kabulü örtük ya da açık olarak içinde barındırmaktadır. İlki, piyasanın bir fırsatlar/olanaklar alanı olduğudur; ikincisi ise bireylerin piyasa olanaklarına sahip aktörler olduklarıdır... Yoksulluğa bir durum olarak bakmak, aynı soruna lanetli/kutsal ikiliği ile bakan (dinsel bakışı) Hıristiyanlığı fazlasıyla andırmaktadır; tanrının -siz piyasa diye düşünün- lanetlenmiş kullarına tanrı adına -piyasa adına- yardım etmek kutsaldır.

Peki ya süreç olarak bakmak? Bu, “anı” tarihselleştirir, “durumu” ise ilişkiselleştirir. Bu biçimiyle yoksulluk, Roemer’in (1982) daha geniş bir çerçeveye taşıdığı Marksist sömürü kuramının kapsamı içine rahatlıkla dahil olur. Kısaca, karşımızda risk grupları adı altında “yaşlılar”, “işgöremezler/özürülüler”, “işsizler” şeklindeki kategorileri değil, kendisi de iç çeşitliği ile fasılasız bir süreç içinde oluşan, çözülen ve yeniden oluşan işçi sınıfını görürüz. Yoksullar ise Miliband’ın (1978) deyimiyle işçi sınıfının “savunma örgütleri içine dahil olamayan”, “sessiz” bir parçası olarak belirirken, yoksulluk da emek-sermaye çelişkisinden türeyen terimlerle irdelenecek ve politika önerileri geliştirilecek bir olgu olarak belirir. Böylece, yoksulluk sorununun güncelleşmesi

de gerçek zeminine oturur. Bu sorunun güncelleşmesinin gerçek sebebi, yoksulların çoğalması değildir; yoksulluğu da içerir tarzda sınıf temelli eşitsizlikleri meşrulaştıran faktörlerin zayıflamasıdır. Zira, bu sorunun güncelleştiği her tarihsel dönem, aslında bir yanıyla da bir zenginleşme dönemidir; toplumsal eşitsizliğin meşruiyeti zayıfladığında yoksulluk sorunu, toplumsal ve politik içeriği ile güncelleşir.

Yoksulluğu emek ve sermaye arasındaki sömürü ilişkisi temelinde ele almayı önermek, Marksistlere yöneltilen eleştiri de olduğu gibi, “bize sadece herşeyi ve hiçbir şeyi” mi söylemektedir? Kapitalizmi yıkmak dışında bir çözümün olmadığını söylemenin, yoksullara bugünden ne yararı vardır? Bu anlamlı bir sorudur ve bizi sosyal politikaya götürür. Ne ki, Dünya Bankası’nın belirlediği bir gündemle sosyal politikanın geleneksel unsurlarında neredeyse sessiz sedasız köklü değişiklikler gerçekleşmektedir. Bu dönüşüm temel unsurlarıyla şöyle özetlenebilir¹⁹: Sosyal politika disiplininin sıklet merkezinde yer alan işçi sınıfı, yerini sınıf dışına düşen yoksullara /yapısal işsizlere bırakmıştır. “Bağımlı çalışanların” korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerini “sosyal sermayenin” geliştirilmesine bırakmıştır. Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini “piyasanın rekabet ve etkinlik” stratejileriyle uyuma bırakmıştır. Bu son nokta, içerdiği ideolojik öğeler nedeniyle de son derece önemlidir.

Piyasa ve rekabet ilkesinin toplumsal yeniden üretimimizin doğal bir düzenleyicisi gibi kabul görmesi, bu ikilinin toplum tarafından içselleştirilmesine hizmet eden bir ideolojik işleve de sahiptir. De Angelis’in (2000) de belirttiği gibi, bu söyleme göre, “biz” den daha rekabetçi bir “öteki” hep vardır; bizden daha düşük ücretlerle daha etkin ve verimli çalışan “ötekiler” karşısında hizaya girmemiz ve daha çok çalışmamız gerekmektedir. Küresel rekabet sistemi içinde bu “öteki” hep yanı başımızdadır ve bizim maddi varoluş koşullarımızı tahrip etmeyi sürdürür. Rekabet ilkesinin içselleştirilmesi demek, toplumsal etkileşimimizin temel ekseninin piyasa olduğu anlayışının da yerleşmesi demektir. Bu durumda, toplum açısından piyasa demek, bir olanaklar alanı değil zorunluluklar alanı demektir; emekçiler de, piyasa olanaklarına sahip aktörler değil piyasa tutsaklarıdır. Yoksulluk ancak bu zeminde anlaşılabilir.

Türkiye’de AB ile uyum sürecinin basıncını da arkasına alarak demokratikleşme paketini devreye sokan sermaye çevreleri-

19 Konunun daha geniş bir çözümlemesi için bkz. M. Özüğurlu (2003).

20 Sermaye örgütlerinin siyasal ve sosyal haklara bakışını anlamak maksadıyla adı geçen dergilerde yürüttüğüm yazılı ve sanal metin taramasına konu olan dergileri, bu yazının kurgusu nedeniyle kaynakçada ayrıca belirtme gereği duymadım.

21 Büyük sermaye çevrelerinin sadece İş Yasası ile sınırlı kalmayıp geniş bir yasama faaliyeti sürdürdüğü bilinmektedir. 1982 Anayasası büyük ölçüde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun önerileri doğrultusunda hazırlanmıştı; işverenler bugün de devletin yeni-liberal biçime bürünmesi doğrultusunda kapsamlı bir yasama faaliyeti içindedir; deniz fenerlerinin Dünya Bankası ve OECD gibi üst kurumlar olduğunu belirtmeye gerek yoktur.

nin, burada kalın fırça darbeleriyle çizilen yeni-liberal sermaye stratejisinin bütün öğelerini büyük bir hevesle benimsedikleri bilinmektedir. Sermaye çevrelerinin görüşleri derken, bu noktada yapacağım belirlemelerin esas olarak TİSK'in *İşveren* ve MESS'in *Görüş* dergilerinin son 5 yıl içindeki sayıları ile TÜSİAD'ın internet sitesinde yer alan belgelerin taranmasına dayandığını, *İşveren* dergisi için 1980 öncesindeki kimi sayılarına da baktığımı belirtmek isterim²⁰.

Genel bir gözlem yapmak gerekirse, sermaye çevrelerinin herhangi bir konudaki tutum ve davranışlarını dayandırdıkları temel nokta, o konunun firmaların uluslararası rekabet ve verimlilik ihtiyacına uygun düşüp düşmediğidir. Hükümetler, örgütlü işçi hareketi ve aslında bütün bir toplum, firmaların rekabet önceliğine tabi olmaya çağrılmaktadır. Bu çağrı en başta da “sanayi devrimi gibi bir önceki çağın bir kurumu olan sendikalara” yapılmakta bu kurumların bilgi toplumu evresinde varlık koşullarının kalmadığı ve fakat illa da varlıklarını sürdürmek istiyorlarsa, firmaların rekabet isteğine uygun davranmaları gerektiği, aksi takdirde “ya silinip gidecekleri, ya da çağdaş çizginin gerisindeki kurumlar arasında yerlerini alacakları” söylenmektedir. Hükümetlere sık, sık “Türk ekonomisinin rekabet gücünü olumsuz etkileyecek düzenlemelerden kaçınmaları” hatırlatılmaktadır. Son krizle birlikte büyük sanayi kuruluşlarında fiilen hayata geçirilen esnek istihdam biçimleri yeni İş Yasası ile birlikte hukuki dayanaklarına kavuşmuş durumdadır. Yeni İş Yasası'nın siyasi, düşünsel ve hukuki hazırlığını sermaye çevreleri üstlenmiş, son 3 yıldır “devletçi dönemden kaldığını” söyledikleri eski çalışma mevzuatının esneklik ilkeleri çerçevesinde değiştirilmesi yönünde sistemli bir çalışma yürütmüşlerdir²¹. Yeni-liberal stratejinin birçok hamlesinde olduğu gibi, burada da hukuksal düzenleme, uygulamanın ardından gelmiştir. Özetle, küresel gelişmelere uygun olarak sermaye çevreleri, ülkemizde de sosyal hakları birer maliyet ögesi olarak görmektedir; kâr ve rekabet öncelikleri çerçevesinde de sosyal hakların bastırılmasını talep etmektedir.

Sosyal politikadaki paradigma değişikliğine uygun olarak, yoksullukla mücadele konusu işveren örgütlerinin gündemine de girmiştir; TÜSİAD bu konuda da bir araştırma yayınlamıştır. Bu araştırmada 1987 – 1994 yıllarını ait veri tabanına dayanarak görelî yoksullukta yıllar arasında bir iyileşmenin olduğu savunulmaktadır. Ülkemizde son yıllarda gelişen STK (Sivil Toplum Kuruluşları) literatürü, bu sorunun izlerini takip etmek için ipuçla-

rı sunmaktadır. Yoksullukla mücadele konusunda, başka konularda olduğu gibi bir özgünlük yoktur; Dünya Bankası'nın çizdiği rotada ilerlenmektedir: Onun da özü, emekçi sınıflar içindeki farklılıkların temel alınması ve farklılıkları yeniden üreten politika araçlarının devreye sokulmasıdır. Bu stratejinin ön koşulu da sınıfsal koruma esasına yaslanan sosyal koruma sisteminin tasfiye edilmesidir. Bugünden bakınca asıl kavranın, koruma olsun mu olmasın mı noktasında değil, koruma sisteminin, koşullarda eşitlik prensibine yaslanıp yaslanmaması noktasında cereyan ettiği anlaşılmaktadır. "Sosyal" koruma şemsiyesi, farklılıkları gözetmeden herkese eşit olanaklar mı sunacaktır, yoksa "işgücü piyasasında bireysel pazarlık gücüne sahip olanlar ve olamayanlar" şeklinde genel bir tasnif yaptıktan sonra, sadece bu güce sahip olamayanlarla sınırlı ve pazarlık gücü kazandırmayı hedefleyen bir kapsama mı sahip olacaktır? Bu ayırım meselenin özüdür ve görüldüğü gibi, mülksüzlerin "işgörür-işgöremezler" ya da "düşkünler-düşkün olmayanlar" şeklinde tasnifi, ancak, sınıfsal korumanın ve onun üzerinde yükselen "sosyal yurttaşlık" kavramının parçalanmasıyla mümkündür.

Özetle, sermaye çevrelerinin sosyal politikası anti-sosyal bir muhtevaya sahiptir; gözlerini kâr ve rekabet hırsı kaplamış, eşitlik-körü olmuşlardır. Yazı boyunca döne döne gündeme gelen soruyu bir kez daha tekrarlamakta fayda var: Eşitlik körü olanlar, demokratikleşme ve özgürlükleri nasıl olur da savunabilir? Acaba Balibar (1998) " (eşitlik ve özgürlük) zorunlu olarak birlikte yadsınmışlardır" derken, "eşitliği sınırlandırmadan özgürlüğü yok eden ya da tersi bir örnek yoktur" derken sadece Fransa'ya mı bakıyordu? Yoksa, sorunu böyle formüle etmek mi bir yanılgı?

Türk Burjuvazinin Eşitlik ve Özgürlük Karşısındaki Pozisyonu

Aslında Türkiye'de sermaye çevrelerinin tutumu 1980'lerin sonlarına kadar Balibar'ın tespitine uygundur; yani eşitlik ve özgürlüğün birlikte bastırılması, açık seçik ifade edilmektedir. Örnek olması bakımından 1980 öncesine ait bir MESS kitapçığında yer alan şu yakınmaya bakılabilir: "İdeolojik amaçlar ve anarşi söz konusu olunca, hukukun üstünlüğü prensibi savunulmaktadır. Fakat ekonomik amaçlar ve kişinin teşebbüs hürriyeti bahis konusu olunca, hukukun üstünlüğü bir kenara itilip, toplumun çıkarı prensibiyle hareket edilmektedir". İlgili belgelerde bu konuya ilişkin birçok örnek bulunmaktadır. Peki bugünkü durumu

nasıl açıklayacağız? Üstelik iktisadi liberalizasyonun kendiliğinden siyasi libelleşmeye yol açacağı şeklindeki 1980'ler boyunca sürdürülen propagandanın çöktüğü bir dönemde, sermaye çevreleri bu kez neredeyse tam tersi bir retorikle toplumun karşısına demokratikleşmenin savunucusu olarak nasıl çıkabilmiştir?

Bu çalışma boyunca söz konusu sorunun izi sürüldü ve sermaye birikim dinamiklerinin sergilediği özelliklere dikkat çekildi. Bu sorunun olası yanıtlarından biri de Friedrich Hayek ve Milton Friedman'ın katkıları üzerine yükselen yeni sağcı ideolojidir. "Refah devleti; gençlerin yaşlıları, sağlamların hastaları, çalışanların aylakları sırtında taşıdıkları bir sistemdir; üstelik, bunu yaptırırken gençlerin, sağlamların ve çalışanların özgür iradelerine de başvurmayan, tercih özgürlüğüne de kapalı bir sistemdir" diyen Friedman, bireysel tercih özgürlüğü bayrağını dalgalandırarak, özgürlükler adına sosyal hakların bastırılmasını savunmuştur ve bu savunu bilindiği gibi 1976 yılında Nobel İktisat ödülüne layık görülmüştür (Smith, 1990). Yukarıdaki soruya verilebilecek olası yanıtlardan bir diğeri için, küresel nizamın (buna AB de dahil) sivil ve sosyal haklar birlikteliği açısından durumunun ne olduğuna bakılabilir. Örneğin TİSK, AB-Türkiye kıyaslaması yaptığı bir çalışmada "Avrupa'da yenilik ve gelişmeye en kapalı, en 'katı' çalışma mevzuatının Türkiye'de" olduğunu, "Avrupa'da ekonomik gelişmeye en elverişli çalışma mevzuatının 4 üzerinden 0.5 katılık derecesi ile İngiltere'de" bulunduğunu "Türkiye'nin ise 3.8 katılık puanı ile en kötü notu aldığını" belirtmektedir. Bu ise sermaye çevreleri bakımından AB ile bütünleşme isteğinin yoğunlaştığı esas ilgi alanını ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki sorunun olası yanıtlarından biri de doğrudan doğruya siyasal düzleminde aranmalıdır; işçi sınıfının bağımsız politik bir güç olarak siyaset sahnesine çıkmadığı ve siyasal alanın esas olarak emek-sermaye eksenli bir kutuplaşma tarafından belirlenmediği bir konjonktürde, eşitlik ve özgürlük arasında, siyasi ve sosyal haklar arasında, demokrasi ve bölüşüm politikaları arasında birbirini tamamlayıcı ilişkilerin kurulabilmesi; yani, ne kadar özgürlük olduğunun ne kadar eşitlik olduğu ile ya da ne kadar eşitlik olduğunun ne kadar özgürlük olduğu ile ölçülebilir olması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak, bu yazıda, Türkiye siyasetinin iki ayrı düzlemdeki iki derin kutuplaşmayla yüklü olduğu; Nazım'ın dizelerindeki ifadesi ile "hakiki hayatta" -ki burada "maddi yaşam pratiği" şeklinde anıldı- emek-sermaye çelişkisinin belirleyiciliği altın-

da iki temel sınıfa ait iki ayrı siyasal programın mevcut olduğu; siyaset yelpazesinde ise kozmopolit ve 'milli' kimlikler temelinde bir kamplaşmanın yaşandığı ileri sürüldü. Türkiye'de siyasetin ve demokrasi sorunun kilidinin, bu temel paradoksun çözümünde yattığı savlandı. AB basınçlı burjuva demokratikleşme programı ise sözü edilen paradoksun anlaşılması ve aşılması amacıyla irdelendi. Amaca uygun olarak, programın unsurları tartışılmadı; nüfusun büyük çoğunluğunu mülksüzleştirerek, mutlak anlamda yoksullaştırarak ve ücret disiplinine tabi kılarak sosyal eşitsizlikleri derinleştiren bir programın sahiplerinin nasıl olup da diğer elleriyle topluma demokratikleşme vaat ettikleri üzerinde duruldu. Sermayenin bütünlüklü programındaki bu paradoksun deşifre edilmesi suretiyle yukarıda sözü edilen paradoksa da açıklık getirileceği düşünüldü. Bu çerçevede, sermaye birikim dinamiklerindeki dönüşümlere, eşitlik ve özgürlük ilişkisinin burjuva içeriğine ve işçi sınıfının bağımsız siyasallaşma düzeyine bakıldı.

Son söz olarak belirtmek gerekirse, Türkiye'nin temel paradoksunun çözümü, işçilerin kendilerini bir sınıf olarak örgütleyerek siyasallaşması ve böylece siyaset yelpazesindeki kozmopolitler ve karşıtları şeklindeki kamplaşmayı tepe taklak ederek, emek ve sermaye çelişkisi ekseninde yepyeni bir kutuplaşmayı yaratmasıyla mümkün görünmektedir. Bu yöndeki bir gelişme, demokratikleşmenin gelişmesine olduğu kadar yoksulluğun geriletmesine de kapı aralayacaktır. Zira, sosyal politika tarihi bize, eşitsizliği ve yoksulluğu geriletken temel faktörün, politikleşmiş sınıf hareketi olduğunu göstermektedir. Sanırım Miliband (1978), "yoksulların ihtiyacı, yoksullara yardım programı değil, fakat yoksul hareketidir" derken de bunu kastediyordu. Demokrasinin ihtiyacı da aynı yerdedir.■

Kaynakça

- Amin, S. (2000) "Economic Globalism and Political Universalism: Conflicting Issues?", *Journal of World-Systems Researh*, 6 (3): 581-622, <http://csf.colorado.edu/jwsr>, indirilme tarihi: 8.2.2000.
- Artvinli, F. ve N. Aytekin (2000) II.Cumhuriyet, www.ikincicumhuriyet.org/dogru/dogru.html, indirilme tarihi: 10.10.2003.
- Balıbar, E. (1998) "Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektiği", Ilgaz, T. (haz.), *Dersimiz Yurttaşlık*, İstanbul: Kesit, 81-108.
- Bulutay, T. (1995) *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, Ankara: DIE-ILO.
- De Angelis, M. (2000) Marx's Theory of Primitive Accumulation: A Suggested Reinterpretation, <http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/PRIMACCA.htm>, indirilme tarihi: 8.7.2001.
- DİE (1991) *Türkiye İstatistik Yıllığı 1991*, Ankara; DİE, no 1528.
- Engels, F.(1997) *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. Y. Fincancı, Ankara: Sol.
- Jessop, B. (2000) "Globalisation and the National State", On-Line Papers, Department of Sociology, Lancaster University, <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc012rj.html>, indirilme tarihi: 25.02.2001).
- Karaca, K. (2003) "Sol Kolun Nerede Türkiye?", NTV MSNBC <http://www.ntvmsnbc.com/news/141211.asp>, indirilme tarihi:10.10.2003.
- Miliband, R. (1974) "Politics and Poverty", Wedderburn, D. (der.), *Poverty, Inequality and Class Structure* içinde, Londra: Cambridge University, 183-76.
- Moody, K. (1997) *Workers in a Lean world: Unions in the International Economy*, Londra: Verso.
- Moore, B. JR. (1978) *Injustice: The Social Bases of Obedience & Revolt*, Londra: McMillan.
- Özuğurlu, A. (2001) "Yoksulluk Kavramına 'Çöplük'ten Bakmak", *Yoksulluk Şiddet ve İnsan Hakları Konferansı*'na sunulan tebliğ, Ankara: TODAİE, 6-7 Aralık.
- Özuğurlu, M. (1999) *Birleşik Metal İşçileri Sendikası Üyelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, İstanbul: Birleşik Metal İş Sendikası Araştırma Dizisi, No.1.
- Özuğurlu, M. (2001) *Kriz Konjonktüründe İşçi Eğilimleri Araştırması*, İstanbul: Nicel-İşçi Araştırmaları Merkezi.
- Özuğurlu, M. (2002a) *İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine Bir Çözümleme Çerçevesi: Anadolu'da Bir 'Küresel Fabrikanın' Doğuşu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özuğurlu, M (2002b) "Halkın Devlet Algısı", Emre, C. (der.), *İyi Yönetim Arayışında Türkiye'de Mülki İdarenin Geleceği* içinde, Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Özuğurlu, M. (2003) "Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye Dergisi*, XXVII (239): 59-74.
- Robinson, I. William. (1998) "Capitalist Globalization and Multi-nationalisation of the State", *Historical Materialism and Globalization* başlıklı workshop'a sunulan bildiri, University of Warwick, 15-17 Nisan, İngiltere.
- Roemer, J. E. (1982) "New Directions in the Marxist Theory of Exploitation and Class", *Politics & Society*, 11(3): 253-287.
- Smith, D (1990) *Capitalist Democracy On Trail*, Londra: Routledge.